

Aesopus' voorlopers in het oude Nabije Oosten

Henry Stadhouders

[Verschenen in *Schrift* 242, *Thema Fabels*;
jaargang 41 • nummer 2 •
april 2009 • pagina's 48-52;
URL: <http://www.tijdschriftschrift.nl>]

Vóór de Grieken

Leerde je vroeger op het gymnasium al wel dat de Helleense kunst een oriëntaliserende periode had gekend, het inzicht dat ook heel wat Griekse dichters en denkers voortborduurd op motieven uit het oosten is bij classici pas laat gaan dagen. Uit Europees perspectief staat Homerus inderdaad aan het begin, vanuit het oude Oosten gezien echter zijn de Grieken junioren in de leerschool van het mensdom; vijftiende eeuw vóór de aardsdichter schreef men daar immers al. Het geniale volk zelf was zich zijn schatplichtigheid trouwens goed bewust: zelfs een zo elementair beschavingsinstrument als het schrift was geen inheemse vinding, maar had het naar eigen zeggen ontvangen van Kadmos de Feniciër. Verder had bij de Grieken een beetje wetgever, wijsgeer en wetenschapper een verblijf bij oosterburen in zijn c.v. staan, om daar school te zijn gegaan, bij voorkeur in Egypte. Ook de vader van de fabel werden postuum een verblijf te Babylon en uitstapje naar Egypte toegedicht.

Egyptische antecedenten

Lang voordat dit besef gemeengoed was geworden, wezen derden op evidente voorlopers van de Griekse literatoren. Zo de egyptologen, toen in 1917 een Demotische papyrus uit Leids bezit werd gepubliceerd die een vijftal dierfabels met Aesopische inslag bevat. Demotisch is de benaming van de schrijftaal waarin de klerken langs de Nijl hun Egyptischtalige documenten opmaakten vanaf de 7^e eeuw voor tot in de 3^e eeuw na Chr., in een speciaal schrifttype. Het taaleigen is een laat soort Egyptisch, dat zich tot de inmiddels dode taal der hiërogliefen verhoudt als Italiaans tot klassiek Latijn. Vanwege zijn praktische functie weerspiegelt het Demotisch de gesproken taal; de hiërogliefen bleven de terreinen van religie en epigrafie beheersen. Soms werd Demotisch niettemin literair aangewend, en zelfs voor inscripties: Dodenboeken zijn erin vertaald, er zijn romans en bundels met wijze spreuken in gesteld, en het middenregister van de Steen van Rosetta is ermee bekapt. Laten we twee fabels eens nader bekijken.

Twee dieren

Aesopus vertelt in *De leeuw en de muis* hoe een muis, die tegen een slapende leeuw was opgebotst, zich uit diens klauwen wist te redden. De leeuw had het diertje al bijna verschalkt, toen hij besloot het vrij te laten, geamuseerd door de verzekering van de muis hem zijn redding nog wel eens te zullen terugbetalen. Korte tijd later raakte de leeuw in gevangenschap en werd vastgebonden. Op zijn gekwam kwam de muis het benarde dier bevrijden door de leiband kapot te knagen, de leeuw fijntjes herinnerend aan zijn schamper ongelof van destijds dat muizen dankbaarheid zouden kennen. De boodschap is, zo sluit de fabeldichter af

– in de obligate commentaarregel die epimythium genoemd wordt – dat, als de tijden veranderen, zelfs de sterksten zwakkeren nodig hebben.

Een praktisch identieke fabel vormt in de Demotische papyrus de slotepisode van een langer verhaal, hoe een leeuw er eens toe kwam vanuit zijn veilige woestijn de mensen op te gaan zoeken. Het nobele dier was namelijk van wraaklust jegens de mens vervuld geraakt na een reeks confrontaties met mededieren die door hem mishandeld waren: een bijkans gevilde panter, paard en ezel met bit en teugels door hun lippen, rundvee met afgebroken horens en doorboorde neuzen, een beer bij wie tanden en klauwen waren uitgetrokken en een leeuw in boeien beknelde. Hij negeert hun vermaning de wreedaard, die zoveel sterker en slimmer is dan de stoerste dieren, te mijden en gaat op strafexpeditie. Dan kruist de muis zijn pad en begint de Aesopische parallel, met meer details. In de leeuw zijn klauw gevangen voert de muis nog aan dat hij met zo'n nietig diertje zijn honger niet zal kunnen stillen, een argument dat de leeuw doet zwichten. Ook belooft de muis specifiek en komischer: 'Indien gij mij de levensadem schenkt, zal ik u de levensadem schenken.' Een jager weet de leeuw te vangen in een valkuil. Voordat de muis de boeien doorknaagt, moraliseert hij tegen de onfortuinlijke leeuw dat hij gekomen is om het behoud van eigen leven te komen vergelden, want 'Het is gepast de weldoener een weldaad te doen.' Met deze gulden regel van de Egyptische ethiek, die in tal van formuleringen de millennia door opduikt en waarom het wijze volk alomt geroemd werd, trekt de muis het epimythium het verhaal zelf binnen. De Griekse versie heeft niets wat de Demotische mist. Al met al moet er wel van literaire afhankelijkheid sprake zijn. Nochtans is de context verre van eender.

Een raamvertelling

Terwijl Aesopus' fabels elk op zichzelf staan, bedt de papyrus de zijne in een ruimer kader in en gebruikt daartoe de vanouds populaire vorm van de raamvertelling. De primaire hoofdpersonen zijn twee dieren, samen op reis van Nubië naar Egypte: een kat die luistert en een aap die haar onderweg de fabels vertelt: ogenschijnlijk dus dierenverhalen binnen een dierenverhaal. In feite is de kat een gedaante van de godin Tefnut, die op haar beurt het oog van haar vader Re, de zonne- en scheppergod verpersoonlijkt. Zij was, zo gewagen reeds oeroude mythen, in razernij naar het zuiden afgereisd, hetzij uit onmin met haar vader, hetzij juist op diens bevel, teneinde de mensen te straffen voor hun rebellie tegen zijn koninklijk gezag. Daartoe bezit ze het vermogen zich in een oogwenk te transformeren van makke poes in bloeddorstige leeuw. Hoe dan ook, de balsturige jongedame weigert naar Egypte terug te keren. De oppergod belast dan zijn vizier Thot met de hachelijke taak zijn dochter terug te gaan halen. Geweld is geen optie, veeleer list en overreding. Thot, met de maan als attribuut, is de god van berekening, wetenschap en wijsheid. Hij is het die we in apegestalte druk met de missie doende zien, op het moment dat onze papyrus leesbaar wordt. De aap, die de kat kennelijk tot haar terugreis heeft weten te bewegen, lijkt haar met zijn 'sprookjes' niet zozeer te willen vermaken, als wel tot rede te brengen, telkens wanneer ze tegenstribbelt en haar gevreesde metamorfose dreigt te volvoeren, wat een enkele keer daadwerkelijk gebeurt. Hij vertelt zijn fabels dus omwille van hun onmiddellijke toepassing, vooral om zijn eigen huid te redden. Een aap is immers geen partij voor een leeuw, zomin als een muis.

Trouweloze roofvogels

De tweede fabel behelst dat de sterke de zwakke maar beter kan sparen, temeer indien ze een pact gesloten hebben; kat en aap waren immers overeengekomen getweeën huiswaarts te keren. Een gier en een wilde kat, gaat de papyrus verder, waren burens. Toen ze tegelijk

jongen kregen, hield wederzijdse angst de bezorgde moeders ervan af op voedsel uit te gaan. Om uit te patstelling te geraken, beloofden ze om elkaars jongen ongemoeid te zullen laten, wanneer de ander op jacht was, en ze zwoeren er een dure eed op bij Re, Heer der gerechtigheid. Op een dag viel een gierejong uit het nest en pikte wat kattenvoer op. In een ongelijke schermutseling wist de kat haar rechtmatig bezit weer afhandig te maken, maar bracht het jong ongewild dodelijke verwondingen toe. Al ziertogend weet het kuiken haar nog juist bij Re te vervloeken. Thuisgekomen zon het giervrouwtje meteen op wraak. Zodra de kat weer op rooftocht was, sloeg ze toe en stal de kittens. Na haar lege nest ontdekt te hebben, riep de kat op haar beurt Re aan om deze misdaad niet ongewroken te laten. De god talmde niet en zond een wraakgodin uit om aan de meinedige gier haar gerechte straf te voltrekken. Toen deze eens op een kampvuurtje vlees geroosterd zag worden, griste het brutale dier er een homp van weg voor haar kroost, onbedoeld wat smeulende houtskool meenemend. Terug thuis liet ze die met het vlees in het nest vallen, zodat dit met jongen en al in brand vloog. Terwijl de jongen dood op de grond rolden, kwam de kat de gier nog eens inwrijven dat het heilig recht aldus zijn loop had genomen. Tenslotte haalt ze hautain haar neus op voor de vermaledijde prooi. Zo, onderstreept de aap-verteller nog eens de morele les, werkt Re's wrekende gerechtigheid.

Het valt niet moeilijk ook in deze geschiedenis een Aesopische fabel te herkennen: Een arend en een vos besloten hun plechtig gesloten vriendschap te bekronen door burenen te worden. De vogel kreeg jongen in een boomkruin, de viervoeter in het kreupelhout. Toen de vos eens het veld in was, roofde de arend uit voedselgebrek de welpjes en peuzelde ze met haar jongen op. Na de wandaad ontdekt te hebben, beklagde het vossemoertje haar verlies, maar nog meer dat ze als landdier niets kon uitrichten tegen de gevleugelde buur, die zich als vijandin had ontpopt. De zwakkere restte weinig anders dan de sterkere te verwensen. De vloek ging spoedig in vervulling, doordat de roofvogel per ongeluk wat smeulende kooltjes meevoerde, toen ze een stuk geitevlees van een altaar wegkaapte. Eenmaal op de horst gebracht, gloeiden ze door de wind weer op en zetten het dorre hout in lichterlaaie, zodat de onvolgroeide arendsjongen kansloos omkwamen. Verbrand vielen ze op de grond, waarna de vos ze voor de ogen van hun verbouwereerde ouder verorberde. Aesopus' les: zij die hun vriendschap verraden, kunnen wel de bestraffing door degenen die ze onrecht aangedaan hebben ontlopen, maar niet de wrake Gods.

Nog zo'n burenruzie

Dit is het moment om de blik verder oostwaarts te richten, naar het oude Tweestromenland, waar een dierenverhaal circuleerde dat frappante gelijkenis vertoont met juist deze fabel. Het is overgeleverd als onderdeel van de *Etana-sage*, een bestendig item in de Akkadische literaire canon. Akkadisch is een verzamelbegrip voor het Semitisch dialectencomplex van het oude Mesopotamië; anderen noemen de taal Babylonisch-Assyrisch. Gedurende het tweede en eerste millennium was een gestileerde vorm van Akkadisch de dominante literatuurtaal.

Etana dan was de allereerste koning, die niet lang na de schepping van hemel en aarde door de goden over het jonge mensengeslacht werd geïnstalleerd teneinde hun eigen onderhoud veilig te stellen. Om daarin te voorzien en de werkende godenklasse de arbeid uit handen te nemen, waren de stervelingen immers geschapen. Etana's vrouw Muanna bleef kinderloos, blijkbaar door herhaalde miskramen. In een droom werd Muanna een plant onthuld, die een voldragen zwangerschap garandeert, waarna Etana naar dit 'geboortekruid' op zoek ging. Hij zal dit straks opsporen met behulp van een arend, die hij eerst moet bevrijden. Daarom last de verteller het volgend relaas in.

Boven in een waterwilg had een arend en aan de voet ervan een slang zich gevestigd. Toen het broedseizoen naderde, besloten de twee vriendschap te sluiten en ze bezegelden hun

verbond met een traditionele eedaflegging bij Sjamasj, Zon der gerechtigheid en god van wet en recht, inclusief voorwaardelijke vervloekingen over wie meened mocht plegen, zoals ‘dat hij verstrikt rake in werpnet en klapnet van Sjamasj.’ Na beiden jongen te hebben gekregen, gaven ze hun vriendschap gestalte door beurtelings op jacht te gaan en de ander in de buit te laten delen. ‘Wanneer de slang steenbokken en gazelles ving, at de arend en als hij zich terugtrok, aten zijn jongen; wanneer de arend zwijnen en wisenten ving, at de slang en als hij zich terugtrok, aten zijn jongen.’ Zo althans volgens de jongere versie van het verhaal; in de oudere versie, die er kennelijk een asymmetrisch en gedoemd verbond in ziet, zwoegt de slang als enige kostwinner voor allen, waarmee de arend het odium van profiteur op zich laadt, temeer daar het forse viervoeters zijn, die hij zich comfortabel laat aanslepen. Als nu de arendsjongen groot geworden waren –en in de oudere versie de slang voor de arend overbodig–, beraamde de roofvogel het snode plan de slangejongen op te vreten, en hoe zijn verstandigste jong hem ook waarschuwde en aan zijn eed herinnerde, onverbiddelijk voerde hij het uit. In tranen maakte de slang na de ontdekking van zijn leeggeroofde nest de zaak bij Sjamasj aanhangig, aan wiens wrekende hand hij vast vertrouwt dat ontsnappen onmogelijk is, want ‘Uw vangnet is de weidse aarde, uw klapnet de uitgestrekte hemel.’ De goddelijke rechter instrueerde het onmachtige dier hoe het zich door een list genoegdoening moest verschaffen: door zich te verschansen in het karkas van een buffel, dat de god hem op de steppe wees, en, zodra de arend zich eraan te goed zou komen doen, hem de vleugels af te hakken en veren uit te plukken. Zo geschiedde. Ziende dat alle vogels onbekommerd van het aas konden schransen, negeerde de arend opnieuw de waarschuwingen van zijn sceptische en alerte jong. Na een vluchtige inspectie hipte hij het cadaver binnen, recht in de val van de slang. Deze aarzelde geen moment zijn vijand genadeloos te straffen zoals hem was opgedragen en hij wierp hem conform Sjamasj’ raad in een droogstaande put om van honger en dorst om te komen. Door doodsnood tot inkeer gebracht, wendde de getormenteerde misdadiger zich nu tot Sjamasj met een bijbels *De profundis*, elke dag weer: ‘Zo ik sterf in de put, weet niemand dat mij uw straf is opgelegd; laat mij in leven, dan zal ik tot in lengte van dagen uw naam verkondigen!’ Hoewel de god hem bars te kennen gaf dat het zijn verdiende loon was, beloofde hij hem een redder te zenden. Dat is natuurlijk Etana. Op diens smeekbede hem het begeerde geboortekruid te tonen, wees de god de weg naar de put en verzekerde Etana dat de arend hem de plant zou onthullen. Aan Etana’s queeste is de rest van het epos gewijd. Dankzij Etana’s verpleging herwint de arend zijn vliegvermogen en uiteindelijk zal de machtige vogel onze held tot in de hoogste hemel voeren, om daar het pharmakon te gaan halen.

Twisten zonder moraal

Ondanks enige formele gelijkenis, heeft deze vertelling amper het karakter van een fabel. In een echte fabel wordt gecodeerd verwezen naar een externe werkelijkheid. Expliciet noch impliciet bevat dit verhaal evenwel een moraal, die de figuranten aan de mensen ten voorbeeld stelt. De gedragingen van arend en slang dienen niet tot exempel om de menselijke zeden en gewoonten te laken of te prijzen. Niet de dieren staan model voor de mens, maar andersom; het dierenrijk wordt er in anthropomorfe termen geschilderd, in de mythopoëtische geest van de antieke dichters.

Een en ander geldt evenzeer voor het genre van de twistgesprekken, dat in ouder tijd razend populair geweest moet zijn en dan ook goeddeels in Sumerischtalige vorm bekend is. Tot eind derde millennium was Sumerisch de enig bestaande schrijftaal en nog eeuwen daarna bleef het de schone en vrome letteren domineren, om allengs een dode maar klassieke taal te worden. In deze dikwijls met fabels vergeleken vertellingen zien we steeds twee personages, meestal kort nadat ze door de goden tot aanzijn geroepen zijn, in een debatingwedstrijd

verwikkeld, die uitloopt op een rechtsgeding. Beurtelings hemelt de een zijn eigen kwaliteiten op en kleineert die van de ander. Om ruzie niet in vete te laten ontsporen en rust en orde te herstellen, komt tenslotte de godheid, doorgaans Enlil, heer van het aardrijk en regerend vorst, het pleit beslechten. Zo stelt in het *Dispuut tussen Schaap en Graan* Schaap haar fijne wolprodukten tegenover de landbouwwerktuigen, waarop Graan riposteert dat herders notoir jaloers zijn op haar rijke akkers, welke de boeren angstvallig beschermen tegen het vraatzuchtig kleinvee - en dan, haar gerstenat is een nog veel gewilder produkt. Op instigatie van Enki, die de twee pas onlangs had gecreëerd om de goden een gerieflijker bestaan te verschaffen, beëindigt Enlil het dispuut en bepaalt dat Schaap het hoofd moet buigen voor haar zuster Graan. Daarmee is een zoveelste fase in de wording van de wereld afgesloten, een crisis bezworen en een eeuwige ordening beschikt.

Langs dezelfde lijnen verlopen de twisten tussen Hak en Ploeg, Dadel en Tamarisk, Zomer en Winter. Een echo van de laatste klinkt, interessant genoeg, op uit Aesopus' *Winter en Voorjaar*, strikt beschouwd niet meer dan een woordenwisseling en geen fabel: Winter pocht de mensen met zijn grimmige weders onder de knoet te hebben gelijk een despoot en verwijt Voorjaar de teugels veel te vrij te laten vieren. Voorjaar antwoordt dat juist daarom iedereen blij is met haar komst, die zijn tyrannie verdrijft. De parallelle structuur van het welles-nietes valt op; het is echter de Sumerische Winter, met zijn milde regens, die door Enlil tot winnaar wordt uitgeroepen.

Toch nog fabels

Kende het praktische volk langs Eufraat en Tigris de fabel in eigenlijke zin dan helemaal niet? Toch wel. Van de honderden spreekwoorden, die voornamelijk in het Sumerisch overgeleverd zijn, hebben er vele de vorm van een uiterst beknopte dierfabel. Zulke gezegden hebben van eigens het oogmerk de mensen een spiegel voor te houden. Alleen wordt hun toepassing nooit uitgesproken in een extra commentaarregel. Hoofdrospelers zijn vos, wolf en hond. Helaas ontgaan ons vierduizend jaar later nogal eens plot en boodschap. Een paar kostelijke voorbeelden mogen volstaan:

‘Een olifant sprak bij zichzelf: “Grotere poep dan de mijne bestaat er onder de wilde dieren niet.” Het musje wierp tegen: “Mijn afmetingen in aanmerking genomen poep ik even veel als jij.”’

De vos vindt een slimme oplossing voor een verdelingsvraagstuk: ‘Een troep van negen wolven had tien schapen buitgemaakt. Toen ze geen verdeling wisten te bedenken, kwam een vos ze te hulp: ‘Nemen jullie negenen er één, dan neem ik in mijn eentje er negen; dat lijkt me een mooi gemiddelde.’’

Het exempel van de vos vermaant tegen overmoed: ‘Een vos pieste in de zee en sprak: ‘Heel de zee is mijn pies.’’ En: ‘Een vos trapte op een buffel zijn hoef; “Deed geen pijn hoor,” zei deze.’ Ten slotte: ‘De vos kreeg van Enlil op eigen verzoek stierhorens aangemeten. Toen het was gaan regenen, beletten die hem zijn hol te betreden. Na een barre nacht in de open lucht besloot hij, eenmaal weer opgedroogd: “Laat ik deze waardigheidstekenen maar liever terugbrengen.”’ Mesopotamische goden tonen hun verheven natuur namelijk met een gehoornde tiara. Wij zouden zeggen: *Quod licet Iovi, non licet bovi*.

Wat in het autocratisch milieu ontbreekt, is zoiets onoosters als politieke en maatschappelijke kritiek in de vorm van een dierenroman à la *Van den Vos Reinaerde*. De bijbelse Jotam komt in de buurt door in zijn gelijkenis de kandidaten voor het koningschap over de bomen het spottend refrein in de mond te leggen: ‘Heb ik soms mijn fijn produkt eraan gegeven om aan de bomen te gaan schudden?’, waarmee hij menig koning raak typeert als een improductieve non-valeur die zijn medeschepselen met wurgtax uitschudt. Hier moet het stokje echter over naar de volgende verteller in deze verhalen-estafette.